

تاریخ قبل از اسلام

حسن پیرنیا

(مشیرالدوله)

انتشارات پارمیس

سرشناسه: پیرنیا، حسن، ۱۳۵۲-۱۳۱۴.

عنوان و نام پدیدآور: تاریخ قبل از اسلام / حسن پیرنیا (شیرالدوله).

مشخصات نشر: تهران: پارس، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۴۶۳ ص؛ ۱۳×۱۷ س.م.

شابک: 978-600-8708-28-5

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتاب حاضر نخستین مختلف توسط ناشران متفاوت در سالهای مختلف منتشر شده است.

موضوع: ایران -- تاریخ -- پیش از اسلام

موضوع: To 633 -- Iran -- Pisto.

رویه بندی لکرو: D133 پست ۱۳۹۶۲

رویه بنای دیویی: ۱/۱۵۵

شماره کتابشناسی: ۶۶۰۰۵۲۰

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

نشانی: خیابان کارگر جنوبی، پایین تر از میدان حر، کوچه حاتمی، پلاک ۲۷

تلفن: ۶۶۴۹۶۹۲۵-۶۶۹۷۱۲۴-۶۶۴۷۵۹۲۰ فکس:

تاریخ اسلام

حسن پیریا (شیرمدول)

ناشر: پاریس

شمارگان: ۵۰۰ نسخه نوبت چاپ: اول

لیکگرانی: توس

چاپ: سرمدی صفائی: تاجیک

شماره: ۵-۲۸-۸۷۰۸-۶۰۰-۹۷۸

فهرست

تاریخ ایران قبل از اسلام (ایران قدیم) یا تاریخ مختصر ایران تا انقراض ساسانیان

۲۱	مقدمه
۲۱	شکل جغرافیایی و فلات ایران
۲۹	نژادها: نژاد سفیدپوست مردمان هندواروپایی
۳۲	آریان‌ها، شعبه ایرانیان
۳۵	آمدن آریان‌ها به فلات ایران
۳۹	مذهب آریان‌ها و اخلاق آن
۴۱	خانواده، طبقات، شکل حکومت
۴۵	مختصری از تاریخ عیلام
۴۵	مقدمه
۴۶	حدود عیلام
۴۷	نژاد
۴۸	زبان
۴۸	خط
۴۹	مذهب
۵۰	شهر شوش
۵۰	تقسیم گذشته‌های عیلام

عیلام از زمان بسیار قدیم تا ۲۲۲۵ ق.م. ۵۲

سومری‌ها و اکدی‌ها. ۵۲

مذهب. ۵۴

پاتسی‌های سومری. ۵۵

اکدی‌ها و سلسله سامی. ۵۶

توت و بنت سومر. ۵۸

انقلاب دوازدهم - سومری به دست عیلامی‌ها. ۵۹

کارهایی که سومری‌ها برای بشر کرده‌اند. ۶۱

اوضاع عیلام. ۶۱

عیلام از ۲۲۲۵ الی ۲۰۱۵ ق.م. ۶۲

بزرگ شدن بابل. ۶۲

سلسله اولی. ۶۳

سلسله سوم یا کاسی‌ها. ۶۵

سلسله چهارم یا پاش‌ها. ۶۷

سلسله ششم یا بازی‌ها. ۶۷

عیلام از ۷۴۵ تا ۶۴۵ ق.م. ۶۸

در این دوره طرف عیلام آسور است. ۶۸

عهد سوم - آسور جدید. ۷۱

جنگ‌های آسور با عیلام. ۷۲

آسوربانی پال و جنگ‌های او. ۷۴

۷۷ ..... انقراض عیلام

۷۹ ..... خاتمه

۸۱ ..... تاریخ آریان‌های ایرانی

۸۱ ..... مقدمه

۸۵ ..... یونانی‌ها قدیم که راجع به تاریخ ایران آثاری از خود گذاشته‌اند

۸۷ ..... باب اول - دوره ماد

۸۷ ..... مقدمه

۹۱ ..... فصل اول - شاهان ماد

۹۱ ..... دیاک و تأسیس دولت ماد

۹۳ ..... فروزتیش

۹۳ ..... هووخ‌شتر

۹۶ ..... لیدیه

۹۹ ..... ایخ‌توویگو

۱۰۱ ..... فصل دوم - تمدن مادی

۱۰۵ ..... باب دوم - دوره اول پارسی‌ها

۱۰۸ ..... مقدمه

۱۰۷ ..... هخامنش

۱۰۹ ..... فصل اول - شاهان هخامنشی

۱۰۹ ..... اول: کوروش بزرگ

- خروج بر ایخ توویگو ۱۰۹
- تسخیر لیدیته ۱۱۱
- تسخیر مستعمرات یونانی در آسیای صغیر ۱۱۵
- تسخیر ممالک شرقی ۱۱۷
- تسخیر بابل ۱۱۸
- حمله کوروش ۱۲۳
- دوم: همپو ۱۲۵
- ر. م. بر دیای (ب. گ. ن. ی) ۱۳۰
- سوم: داریوس اول (ب. گ. ن. ی) ۱۳۴
- تشکیلات داریوش ۱۳۸
- تسخیر پنجاب و سند ۱۴۲
- لشکرکشی به اروپا - تسخیر تراکیه و مقدونی ۱۴۳
- جنگ با یونان ۱۴۶
- خصال داریوش ۱۵۲
- چهارم: خشایارشا ۱۵۳
- جهت عدم پیشرفت ایران در این جنگ ۱۶۲
- خصایل خشایارشا ۱۶۴
- پنجم: اردشیر اول / آرتخشتر ۱۶۵
- ششم: خشایارشا دوم ۱۶۷
- هفتم: سغدیانش ۱۶۷
- هشتم: داریوش دوم ۱۶۸
- نهم: اردشیر دوم / آرتخشتر ۱۷۰

۱۷۵	دهم: اردشیر سوم
۱۷۷	یازدهم: آرشک
۱۷۷	دوازدهم: داریوش سوم
۱۷۹	فصل دوم - قشون‌کشی اسکندر به ایران انقراض سلسله هخامنشی
۱۷۹	مقدمه
۱۸۱	جنگ گرانیک
۱۸۳	جنگ اسوس (۳۳۰ ق.م.)
۱۸۶	جنگ گوندش
۱۹۱	فصل سوم - تمدن ایران در دوره هخامنشی
۱۹۱	وسعت دولت هخامنشی
۱۹۲	تشکیلات
۱۹۴	داوری و مجازات‌ها
۱۹۶	سپاه
۱۹۷	مذهب
۲۰۰	طبقات
۲۰۱	صنایع
۲۰۴	آثار دوره هخامنشی
۲۰۱	پاسارگاد
۲۰۱	تخت جمشید
۲۰۶	نقش رستم
۲۰۷	شوش
۲۰۸	سروستان و فیروزآباد

۲۰۹	زبان و خط
۲۱۰	کتیبه‌ها
۲۱۵	باب سوم - دوره مقلونی و یونانی - اسکندر و سلوکی‌ها
۲۱۵	فصل اول - فتوحات اسکندر بعد از فوت داریوش سوم
۲۱۵	سخیر - یک شرقی ایران
۲۱۶	سپه بنگ - هند
۲۱۸	مراجعه اسکندر به ایران و فوت او
۲۲۱	فصل دوم - ضرزرفه اسکندر - کارهای او
۲۲۶	فصل سوم - جانشینان اسکندر - سلوکی
۲۳۱	باب چهارم - دوره پارتی‌ها
۲۳۱	فصل اول - پارتی‌ها و شاهان اشکانی
۲۳۱	پارت یعنی خراسان کنونی
۲۳۳	اشک ۱: آرشک اول
۲۳۳	اشک ۲: تیرداد اول
۲۳۴	اشک ۳: آزدوان اول
۲۳۵	اشک ۴: فری‌یابیت
۲۳۵	اشک ۵: فرهاد اول
۲۳۶	اشک ۶: مهرداد اول (۱۷۰-۱۳۸ ق.م.)
۲۳۶	اشک ۷: فرهاد دوم
۲۳۸	اشک ۸: اردوان دوم

- اشک ۹: مهرداد دوم / بزرگ ۲۳۸
- ارمنستان ۲۳۹
- آسیای صغیر ۲۴۱
- نخستین ارتباط ایران با روم ۲۴۱
- اشک ۱۰: سنځروگ ۲۴۲
- اشک ۱۱: فرهاد سوم (۶۰-۶۹ ق.م.) ۲۴۳
- اشک ۲: مهرداد سوم ۲۴۴
- اشک ۱۳: آناهیتا اول (۳۷ ق.م.) ۲۴۵
- خران و مزارش ۲۵۱
- اشک ۱۴: فرهاد چهارم ۲۵۱
- جنگ دوم با روم ۲۵۲
- جنگ سوم با روم ۲۵۴
- ارمنستان ۲۵۷
- اشک ۱۵: فرهاد پنجم ۲۵۷
- اشک ۱۶: اُرد دوم ۲۵۸
- اشک ۱۷: وانان ۲۵۸
- اشک ۱۸: اردوان سوم ۲۵۸
- اشک‌های ۱۹، ۲۰، ۲۱: واردان، گودرز، وانان دوم ۲۵۸
- اشک ۲۲: بلاش اول ۲۵۸
- تاج‌گذاری تیرداد در روم ۲۶۳
- بلاش، پاکزدوم، اُردوان چهارم ۲۶۴
- اشک ۲۳: خسرو (۱۰۷-۱۳۳ م.) ۲۶۵

۲۶۸	اشک‌های ۲۴ و ۲۵: پلاش دوم و پلاش سوم
۲۷۰	اشک ۲۶: پلاش چهارم
۲۷۰	اشک‌های ۲۷ و ۲۸: پلاش پنجم و اردوان پنجم
۲۷۴	فصل دوم - اوضاع ایران در دوره پارتی‌ها - تمدن اشکانی
۲۷۴	بسط دولت اشکانی
۲۷۵	تشکیلات دولت اشکانی
۲۷۷	مذهب
۲۷۸	زبان و خط
۲۸۱	صنایع و فنون
۲۸۳	تجارت
۲۸۴	مسکوکات
۲۸۵	مذاهب خارجه
۲۸۶	نتیجه
۲۸۷	باب پنجم - دوره دوم پارسی‌ها
۲۸۷	فصل اول - شاهان ساسانی
۲۸۷	مقدمه
۲۸۸	اول: اردشیر اول (آرتخشتر)
۲۹۲	دوم: شاپور اول (شاهپوهن)
۲۹۳	جنگ اول با روم
۲۹۴	جنگ دوم - اسارت والبرین
۲۹۶	کارهای شاپور در هنگام صلح

۲۹۸	سوم: هرمز اول (اَنُوهُرْمَزْد)
۲۹۸	چهارم: بهرام اول (وَرَهْرَان)
۲۹۹	پنجم: بهرام دوم (وَرَهْرَان)
۳۰۰	ششم: بهرام سوم (وَرَهْرَان)
۳۰۰	هفتم: نرسی (نَرِیسَه)
۳۰۳	هشتم: هرمز دوم (اَنُوهُرْمَزْد)
۳۰۴	نهم: آذ نرسی (اَذ نَرِیسَه)
۳۰۴	دهم: شاپور دوم (شاپورِئِز) / بزرگ
۳۰۵	جنگ اول با روم
۳۰۶	جنگ دوم با روم (۳۶۳-۱۹۹)
۳۱۲	یازدهم: اردشیر دوم (اَرْتِشْتَر)
۳۱۲	دوازدهم: شاپور سوم (شاهپور)
۳۱۴	سیزدهم: بهرام چهارم (وَرَهْرَان)
۳۱۵	چهاردهم: یزدگرد اول (یَزْدَكْرَت)
۳۱۶	پانزدهم: بهرام پنجم (گور)
۳۱۸	جنگ با روم شرقی
۳۲	شانزدهم: یزدگرد دوم (یَزْدَكْرَت)
۳۲۱	هفدهم: هرمز سوم (اَسُوهُرْمَزْد)
۳۲۲	هیجدهم: فیروز اول (پیروز)
۳۲۳	جنگ‌های هیاطله
۳۲۶	نوزدهم: بلاش (وُلْگاش)
۳۲۶	بیستم: قباد اول (کَوَات)

- ۳۲۷..... پیدایش مَزَدَک، خلع قباد و بازگشت او به سلطنت
- ۳۲۸..... جنگ با بیزانس
- ۳۲۹..... جنگ دوم با بیزانس
- ۳۳۲..... مزدکی‌ها
- ۳۳۳..... بیست و یکم: خسرو اول انوشیروان عادل (خُشراوَنوشکَ زبان)
- ۳۳۴..... سیاست داخلی
- ۳۳۶..... سیاست خارجه
- ۳۳۷..... یکم: اول با بیزانس
- ۳۳۹..... جنگ برای آریکا
- ۳۴۰..... جنگ با هیاطله
- ۳۴۱..... جنگ با خزرها
- ۳۴۱..... دست‌نشاندهی یمن
- ۳۴۲..... جنگ با ترک‌ها
- ۳۴۳..... جنگ سوم با بیزانس (۵۷۲-۷۹۵ م.)
- ۳۴۶..... خصال انوشیروان
- ۳۴۸..... بیست و دوم: هرمز چهارم (أهورمَزْد)
- ۳۵۰..... بیست و سوم: خسرو دوم معروف به خسرو پرویز (خُشراوَنپَرور)
- ۳۵۱..... جنگ‌های خسرو پرویز با بیزانس
- ۳۵۴..... جنگ‌های هِرَقْل
- ۳۵۵..... محاصره قسطنطنیه
- ۳۵۶..... جنگ دَشْتِگَزْد (در سال ۶۲۷ م.)
- ۳۵۶..... خلع و قتل خسرو پرویز

۳۵۷	خصایل خسرو پرویز
۳۶۰	بیست و چهارم: قباد دوم (کَوات)
۳۶۰	بیست و پنجم: اردشیر سوم (اَزَت خِشْتَر)
۳۶۱	بیست و ششم الی سی و چهارم: زمان هرج و مرج
۳۶۲	سی و پنجم: یزدگرد سوم (یَزْدَکَرْت)
۳۶۳	نهایت عرب به طرف ایران
۳۶۳	مقدمه
۳۶۵	جنگ ذوق
۳۶۶	جنگ زنجیر
۳۶۷	جنگ پَل (۱۳ هجری)
۳۷۰	جنگ قادسیه و تصرف مدائن (۴ هجری = ۶۳۶ م.)
۳۷۲	جنگ جلولاء
۳۷۴	جنگ نهاوند (۲۱ هجری = ۶۴۲ م.)
۳۷۵	تسخیر ایالات ایران و فوت یزدگرد
۳۷۶	سلسله ساسانی پس از فوت یزدگرد
۳۷۸	ایران پس از جنگ نهاوند
۳۸۰	فصل دوم - تمدن ایران در دوره ساسانی
۳۸۰	مبحث اول - طبقات، تشکیلات، مسکوکات، تجارت، روابط خارجه
۳۸۱	طبقات
۳۸۳	تشکیلات اداری
۳۸۵	مالیه
۳۸۷	لشکر

۳۸۹	داوری
۳۹۲	چاپارخانه‌ها
۳۹۲	روحانیون
۳۹۳	مسکوکات ساسانی
۳۹۵	ذخیره نقدی خزانه
۳۹۵	قه و تجارت
۳۹۷	روان ایران با دول خارجه
۳۹۹	مبحث دوم - مذهب در دوره ساسانی
۳۹۹	مذهب زرتشتی
۳۹۹	زمان پیدایش زرتشت
۴۰۲	زندگانی زرتشت
۴۰۳	آیین زرتشت
۴۰۷	مذهب مانی
۴۱۱	مذهب مزدک
۴۱۲	قسمت دوم: مهرپرستی
۴۱۴	مذهب عیسوی و بودایی
۴۱۴	مذهب عیسوی
۴۱۶	مذهب بودایی
۴۱۶	معتقدات آریان‌های ایرانی از نظر تاریخ
۴۱۸	مبحث سوم - اخلاق - مجازات‌ها
۴۱۸	اخلاق
۴۲۰	مجازات‌ها

۴۲۱	مبحث چهارم - زبان، کتب پهلوی، ادبیات، خط، تاریخ
۴۲۱	زبان - کتب پهلوی
۴۲۶	ادبیات
۴۲۷	نقطه دوره ساسانی
۴۲۸	تاریخ
۴۲۹	مبحث پنجم - صنایع
۴۲۹	معماری و حجاری
۴۳۴	کتیبه‌های ساسانی
۴۳۵	نقاشی
۴۳۶	شعر
۴۳۶	موسیقی
۴۳۶	زبان‌ها و خطوط ایران قدیم
۴۳۸	دوم - خطوط
۴۳۹	خاتمه
۴۳۹	یک نظر اجمالی به چهارده قرن ایران باستان
۴۴۱	کارهایی که آریان‌های ایرانی برای تمدن بشر کرده‌اند
۴۴۹	ضمیمه
۴۴۹	فهرست سلسله‌هایی که در ایران قدیم سلطنت کرده‌اند
۴۴۹	اسامی شاهان، وقایع مهم، دوره‌ها و سلطنت‌ها

مقدمه

شکل جغرافیایی فلات ایران

مملکتی که ما از ایران می‌نامیم قسمت اعظم سرزمین وسیعی است که در جغرافیا به سوم به فلات ایران است. این مرز و بوم پهناور، شامل بزرگه وسیع و بلندی است که از هر طرف کوه‌های بلند آن را احاطه دارد. در مشرق، سه رشته کوه متوازی که معروف به کوه‌های سلیمان است در شمال کوه‌های البرز که مانند زنجیری از شرق به غرب امتداد یافه، این که ما در غرب از کوه‌های ارمنستان جدا شده و از جنوب دریای خزر گذشته به واسطه کوه بابا به هندوگه پیوسته و این هم به هیمالایا با بلندترین کوه‌های عالم متصل است. در مغرب فلات کوه‌های کردستان با زاگروس^۱ واقع است که از شمال به جنوب رفته و بعد به طرف جنوب و شرق برگشته به دریای عمان می‌رسد.

کوه‌های جنوب و مشرق از مواد آهکی است. در کوه‌های غربی نزدیک دریاچه ارومیه^۲ سنگ خارا را نیز دیده می‌شود.

۱. اروپایی‌ها چنین نامند. ۲. یعنی از عصر سوم معرفت الارضی.

۳. اسم این دریاچه را جغرافیون عرب و غیره ارومیه ضبط کرده و در روایات

بعضی از کوه‌های شمال از مواد آتشفشانی ترکیب یافته یعنی مواد آن‌ها از قعر زمین بیرون آمده، مانند دماوند در نزدیکی تهران و سیلان در آذربایجان، این آتشفشان‌ها، اکنون خاموش است.

اعلا درجه بلندی فلات ایران در جنوب آن و سراشیبی فلات از جنوب به شمال است، زیرا در کرمان ارتفاع آن تقریباً ۱۶۰۰ متر است. حال آن‌که در مشهد از ۱۰۵۰ و در تبریز از ۱۲۰۰ تجاوز نمی‌کند.

مساحت فلات ایران دو میلیون و ششصد هزار کیلومتر مربع یا تقریباً پنجاه و پنج برابر فرسخ مربع می‌باشد.^۱ ایران امروزی از این مساحت دارای شصت و سه درصد یا تقریباً دو ثلث از کل است و آنچه باقی می‌ماند، به حلقه‌های هم‌الکی است مانند افغانستان و بلوچستان و غیره که در سرحدات تاریخی از اوایل قرن سیزدهم هجری متدرجاً از ایران جدا شده‌اند. آب و هوای فلات ایران خشک است بخصوص در قسمت مرکزی آن‌که موسوم به کویر لوت و یکی از گرم‌ترین جاهای دنیا است. به استثنای گیلان و مازندران و سواحل خلیج پارس که بارندگی در آنجا زیاد است در سایر نقاط ایران مجموع مقدار باران در عرض سال تقریباً از

→ قدیمه ما آن را چپ‌چست یا چپ‌کشت نامیده‌اند.

۱. متر، معادل یک گز از مقادیر جدید یا پانزده گره و شش عشر است.

۲. کیلومتر معادل یک میل از مقادیر جدید یا ۹۷۵ ذرع است.

سه‌گره و نیم تا چهارگره و نیم تجاوز نمی‌کند.^۱ در شمال ایران بادهای باران‌آور زیاد می‌وزد ولی وقتی که به کوه‌های بلند البرز بر می‌خورد غالباً به طرف جنوب آن تجاوز نمی‌کند از این جهت در گیلان و مازندران بارندگی زیاد می‌شود در صورتی که صفحات جنوبی این کوه خشک است. بادهایی که در ایران می‌وزد از دو سمت است شمال غربی و جنوب شرقی اولی از اثر بادهای تند شمال امری است که از اقیانوس اطلس عبور کرده از راه دریای مغرب^۲ به سمت آسیای صغیر می‌رسد و از آنجا به ایران و هند می‌گذرد دومی از اقیانوس هند تولید شده به طرف ایران می‌وزد. علت این که جهت این بادهای تند نمی‌کند از این جاست که بادهای مذکور باید از دالان تنگ سلسله‌های جبال بگذرد و بدیهی است که کوه‌ها جا و جهت عوض نمی‌کنند. در بعضی از قسمت‌های ایران بادهای مانند باد ۱۲۰ روزه سیستان وزش منظم و تند دارد. در وسط فلات ایران کویری است که اهل آن بادی جنوبی آن را لوت می‌نامند و با وجود این که پست‌ترین قسمت فلات ایران است باز بلندیش به ۶۰۹ متر می‌رسد عبور از کویر برای کاروانان از جهت

۱. از ۲۲ الی ۲۸ سانتی‌متر.

۲. مدیترانه را در ایران بعضی دریای سفید یا بحر ابیض می‌نامند ولیکن این اسم در جغرافیا به دریای سفید که با اقیانوس منجمد شمالی مربوط است اطلاق شده، دریای مدیترانه را اکثر ملل از جهت موقع آن در میان سه قاره دریای «میان زمین» نامیده‌اند ولی چون این اسم مانوس نیست لابد باید آن را مانند قدما دریای مغرب یا روم نامید. در این کتاب اسم اولی اختیار شده.

باتلاق‌ها و ریگ روان خطرناک می‌باشد. در فلات ایران رودی که قابل کشتی‌رانی باشد منحصر به کارون است. رود مزبور که از کوه‌های بختیاری شروع می‌شود در خوزستان جاری است و به شط‌العرب می‌ریزد. رودهای دیگر از این قرار است: در شمال آرس و سرخ‌رود یا قزل‌اوزُن (که پس از این که به شاه‌رود پیوست سفیدرودش نامند) و اترک. این سه رود به دریای خزر می‌ریزد. در امهان نایبده‌رود که در باتلاقی گم می‌شود در طرف مشرق مرغاب و رود که در صحرای ترکمن فرود می‌روند در سیستان هیلمند یا هرمند (که در حد شمالی شرقی فلات ایران رود بزرگ آمویه که از بدشمنان شروع شده به دریای آرال می‌ریزد).^۱ فلات ایران دارای چند دریاچه است و علما معرفت‌الارض آن‌ها را باقی‌مانده دریایی می‌دانند که وقتی قسمت اعظم فلات ایران را در زیر خود داشته دریاچه‌های زمبور را قرار ذیل است: در شمال و

۱. این رود در زمان اسکندر به دریای خزر می‌ریخته و سفاین تجارتی از آمویه به دریای مزبور و از این راه به رود (کوروش) یا کورا (کونج) (در قفقازیه) می‌رفته بعد این رود مجرای خود را تغییر داده و آب خود را به دریای آرال ریخته، در ۱۲۲۰ میلادی مغول‌ها برای خراب کردن (اُرگنج) پایتخت خوارزمشاهیان رود را به طرف شهر مزبور بردند و در نتیجه آمویه به مجرای سابق افتاد و دریا سه قرن این مجرا را می‌پیمود ولی بعد باز تغییر مجرا داده به طرف دریای آرال رفت چنان‌که حالا هم به این حال باقی است چون دریاچه آرال را در جغرافیا دریا گفته‌اند مؤلف هم دریا نوشته.

غرب فلات و صفحات مجاور آن: دریاچه ارومیه در طرف غربی آذربایجان و دریاچه وان در ترکیه در ۱۵ فرسخی حدود ایران و دریاچه گی چای در قفقازیه. مهم‌ترین این‌ها دریاچه ارومیه است که عمق آن پانزده ذرع و آب آن خیلی شور و تقریباً در ارتفاع هزار متر سطح دریای اقیانوسی واقع است.^۱ در پارس دو دریاچه مهاباد و نیریز.^۲ در سیستان دریاچه هامون که فاضلاب آن در سال‌هایی که بارندگی می‌شود به‌گود (زَرّه) می‌ریزد، در کرمان هامون دیگر است. رسوم به‌نمک‌زار (بعضی اسم این دریاچه را جَزْمُریان نوشته‌اند). آب در رود کوچک بمپور و هلیل به‌این هامون می‌ریزد بین طارک و قم دریاچه قم یا حوض سلطان.

از طرف شمال چنان‌که گفتیم فلات ایران به‌دریای خزر محدود است. این اسم به‌مناسبت مردمانی است که موسوم به‌خزر بوده و در کنار شمال‌غربی این دریا قرونی به‌سر برده‌اند.^۴ این دریا از حیث عمق به‌سه قسمت تقسیم شده و گودترین جاهای آن در قسمت جنوبی است. دریا سال دریا از جهت لای رود بزرگ آدیل (ولگا) به‌دریا می‌ریزد. عمق

۱. دریای اقیانوسی یعنی دریایی که با اقیانوس مرتبط است مانند خلیج فارس و غیره.
۲. بعضی مَحَلّو نوشته‌اند.

۳. دریاچه نیریز به‌بختگان هم معروف است.

۴. اروپایی‌ها آن را کاسپین می‌نامند از اسم مردمان بومی غرب ایران که به (کاس سو) موسوم بوده‌اند. این اسم در جمع (کاسپ) یا (کسپ) می‌شده جغرافیون عرب کاسپین را (قزین) کرده‌اند.

می باشد.^۱ سطح دریا ۲۶ متر از سطح دریای اقیانوسی پائین تر است و چنانکه به تجربه رسیده همواره فروود می رود سبب آن را از تابستان های بسیار گرم و تبخیر زیاد آب دریا می دانند.

فلات ایران از طرف جنوب به خلیج فارس و دریای عمان محدود است. خلیج مزبور که از گرم ترین جاهای دنیا است و شبه جزیره عربستان را از ایران جدا می کند به واسطه بغاز هرمز با بحر عمان اتصال می یابد و با تمام دنیا از این راه مربوط است. شط العرب به این خلیج می ریزد و ملل قدیمه عالم مانند سومری ها و آکدی ها، میانگانی ها و کلدانی ها و پارسی ها و نیز اعراب ارتباط تاریخی نزدیک با این خدج داشته اند و سواحل آن مهد تمدن های خاموش عهد قدیمه است. جزایر بسیاری در این خلیج است که بزرگ ترین آن ها قشم و بحرین می باشد. فلات ایران دارای معادن زیادی است از قبیل مس - آهن - سرب - زغال سنگ - مرمر - گل سرخ - فیروزه و غیره و چنانکه بسیاری از گدازها و گدازه ها در قسمت بزرگ فلات ایران روی نفت قرار گرفته ولیکن چون به استخراج معادن هنوز کاملاً نپرداخته اند محصولات آن بیسرنزاعی است و از جهت آب و هوای بزی و کمی بارندگی در بعضی از قسمت های ایران زرات فقط آبی است ولی کلیتۀ زراعت دیمی در ایران غلبه دارد. شمال و مغرب فلات ایران از حیث نباتات از قسمت مرکزی و شرقی غنی تر است. جهت آن در شمال تا سلسله کوه البرز

۱. عمق آن در شمال تقریباً ۴۰ و در جنوب ۹۵۰ متر است.

دریای خزر و در غرب اثر دریای مغرب است که هر چند در فلات ایران ضعیف می‌باشد ولی باز در قسمتی از مغرب آن نافذ است. جاهایی که آب باشد خاک درّه‌ها حاصل‌خیز است و نباتات قوّت زیاد دارد. خاک دره‌ها و دامنه‌ها رسوبی یعنی لانی است که از سیلاب‌ها و رودهای روی زمین مانده ولی وقتی که از سطح زمین قدری پایین رویم غالباً به سنگ و ریگ و ماسه می‌رسیم.^۱ اگر چه عرض جغرافیایی فلات ایران تقریباً از بیست و چهارالی چهل و دو شمالی است و بسبب این عرض اختلاف زیاد بین آب و هوای نقاط مختلفه نبات باشد. ولیکن به واسطه اختلاف ارتفاع یا موقع خاصی در کنار دریاها و دریاچه‌ها یا در پناه کوه‌ها و یا در نزدیکی کویر اختلاف زیاد در آب و هوای قسمت‌های مختلف فلات ایران حاصل شده و از این جهت همه قسم درخت و گل و ریحان در ایران می‌روید. راهای تجارت و روابط امروزی سکنه فلات ایران تقریباً همان است که در ازمین تاریخی بوده لذا فقط بعضی را که برای تاریخ اهمیت دارد ذکر می‌کنیم. راهی که از بین‌النهرین به فلات ایران می‌آمد از جایی که بعدها به سوم به (سلوکیه)^۲ گردید و در نزدیکی بغداد کنونی بود از دجله گذشته و متابعت وادی دیاله را نموده به آرتی می‌تا در نزدیکی قزل‌دره

۱. از این نوع علائم گمان می‌کنند که در عصر چهارم معرفت الارضی قسمت اعظم فلات در زیر آب بوده.

امروزی می‌رسید و بعد به شالا که کرسی حلوان^۱ بود منتهی می‌گشت. از این جا صعود به فلات ایران شروع می‌شد و راه مزبور بعد از گذشتن از کوه‌های زاگرس کامبادن^۲ یا تقریباً کرمانشاه امروزی وارد وادی بلند کرخه می‌شد و پس از عبور از کنگاور (یا کنکبار^۳ قدیم) به همدان منتهی می‌گشت و همدان به واسطه راه‌های مختلف با شوش و شهرهای دیگر ارتباط می‌یافت. از راه‌های بحر راه‌هایی که از فلات ایران به هند می‌رود شایان توجه است. یکی از آن‌ها راهی است که از وادی کابل شروع شده و از کوه‌های سلبان گذشته به پیشاور که در وادی سند است می‌رسد. دیگری که کرت را است از تنگه خیبر می‌گذرد. فاتحین هند و نادرشاه از این راه گذشتند. بالاخره راهی که افغانستان کنونی را به وادی آمویه ارتباط می‌دهد اکنون نیز همان اهمیت را دارد راهی است که از بامیان و بلخ شروع شده و کوه‌های هندوکوه را بریده به وادی مزبور می‌رسد. سایر راه‌های ایران یعنی از ری به آذربایجان و گیلان و خراسان و از خراسان به آسیای وسطی و از بندرعباس^۴ به شیراز و از ری از راه دامغان به طبرستان همان بوده که حالا هم هست. عدّه نفوس فلات ایران معلوم نیست چه بوده و اکنون هم چون سرشماری نشده محققاً معلوم نیست.

۱. حلوان قلعه‌ای بود در کوه‌های کردستان در نزدیکی گرگوک.

2. Kambadénc

3. Konkobar

۴. گمرون عهد قدیم.